

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
DOKTORI ÉRTEKEZÉS TÉZISEI

Tringli István

Hatalmaskodások a középkori Magyarországon

Vác – Budapest

2020

Tringli István: Hatalmaskodások a középkori Magyarországon

MTA doktori disszertáció

tézisek

Célkitűzés, előzmények

A disszertáció fő előfeltevése, hogy a középkori hatalmaskodás a szokásjog által megengedett önhatalmú jogérvényesítés vitatott esete. Az értekezés éppen ezért nemcsak a hatalmaskodást, hanem a megengedett önhatalmú jogérvényesítést: a lefoglalást és a represszáliát, a mezei és erdei kártételek elleni védekezést és a birtok védelmét is vizsgálja. A mű négy fő részre tagolódik, az első rész a megengedett önhatalmú jogérvényesítéssel, a második a hatalmaskodás középkori fogalmával, a harmadik néhány példán keresztül a hatalmaskodás gyakorlatával, végül a leghosszabb a hatalmaskodás elsimításával foglalkozik. A szerző szándékosan választotta az utolsó rész címéül ezt a szót. E rész látszólag a perjogot tárgyalja, valójában azonban a per csak az egyik lehetséges lezárása volt a hatalmaskodásoknak. Az esettípusokat bemutató példákból az derült ki, hogy a legegyszerűbb, néhány perc alatt lejátszódott hatalmaskodás is összetett eseménysor volt.

A hatalmaskodás magyar irodalma igen csekély. A hozzá hasonló külföldi intézmények közül a *Fehderől* azonban igen sok tanulmány szól. Más európai országok hasonló eljárásairól összesen nem írtak annyit, mint a *Fehderől*. A dolgozat írója feltétlenül el kívánta azt a csapdát kerülni, hogy a *Fehderől* szóló megállapításokhoz, egyáltalán a *Fehde*hez mérje a hatalmaskodást, és a magyar intézmény lehető legszélesebb körű feltárását vállalta magára. A disszerens ezért szándékosan nem reflektált a középkori és a kora újkori társadalomtörténet huszadik században alkotó kutatójának, Otto Brunnernek a téziseire, aki a *Fehderől* írva ábrázolta az általa vizsgált társadalmakat, azt pedig végképp kerülte, hogy a huszadik század kilencvenes éveiben publikálni kezdő Brunner-kritikusokat vegye számba, és az ő segítségükkel értelmezze a magyar viszonyokat. A hatalmaskodást a magyar társadalom és a magyar jog hozta létre, értelmezése ezért a magyar történelemre reflektálva kell hogy megtörténjék. A szerző a hatalmaskodás és a *Fehde* összehasonlítását egy 2007-ben megjelent tanulmányában egyébként is elvégezte. Ez volt az első olyan publikáció, mely két jogrendszer önhatalmú jogérvényesítési eljárásának rendszeres összevetésével foglalkozott.

A hatalmaskodás irodalma nagyon csekély. Az intézményt a 19. század közepén kibontakozó magyar jogtörténetírás műveiben ugyan mindig emlegették, de történeti megközelítésű részletes leírására Hajnik Imre nagy perjog történetéig kellett várni. Hajnik állapította meg, hogy mikor alakult ki véglegesen a hatalmaskodás fogalma, és a hatalmaskodással kapcsolatos eljárást több helyen érintette művében. A hatalmaskodásról szóló megállapítások túlnyomó része máig az ő munkáján alapszik. A későbbi jogtörténészek közül Degré Alajos munkássága segítette a hatalmaskodás jobb megértését. A Négyeskönyvről és a kártérítési jogról szóló művei megkerülhetetlenek a téma kutatásában. Hajnik és Degré a modern, azaz a 19-20. századi jogi terminológia köré csoportosították mondanivalójukat, mindketten a hatalmaskodás peres megoldásával foglalkoztak. Hiába állapította meg Degré, hogy a hatalmaskodásnak egyszerre voltak magán-és büntetőjogi következményei, utódai a hatalmaskodásban csak büntetőjogi cselekményt láttak, egyáltalán a hatalmaskodást a büntetőjog múltjának körébe utalták. Az önhatalmú jogérvényesítés cselekedetei közül a magyar jogtörténetírás – a nemzetközi trendeket követve – csak a represszáliával foglalkozott. Holub József írt erről néhány fontos tanulmányt.

A magyar történészek közül Szabó István foglalkozott alaposabban a kérdéssel. Ezt tárgyaló munkásságában a jogi végzettségéből fakadó indíttatás találkozott a hatalmas forrásismerettel és a brunneri társadalomtörténeti felfogással. Szabó több munkájában rendszeresen visszatérő elem volt a hatalmaskodás. Első volt a magyar kutatók között, aki nem csupán a tett jogi következményeit vizsgálta, hanem a cselekményeket is elhelyezte a középkor világában. Jól mutatja a magyar történetírás 20. századi korszakokra és témákra darabolódását Holub és Szabó e műveinek recepciója. Holubnak a represszáliáról írott cikkei a jogtörténészek számára gazdaságtörténetinek, a történészeknek jogtörténetinek tűntek, és nem sok ügyet vetettek rájuk. A társadalomtörténésznek és agrártörténésznek elkönyvelt Szabót nem idézték a jogtörténészek, a történészek pedig egyszerűen elsiklottak műveinek e megállapításai felett. A 20. századi szociológiai megközelítést alkalmazó Hadik Béla műve sohasem vált a történeti irodalom kánonjának részévé.

A huszadik század második felében többen érintették ugyan a hatalmaskodás egy-egy részproblémáját, többen kiadták egy-egy hatalmaskodás forrásait, elemezték is azokat, az első, hatalmaskodásról szóló műre azonban a kétezres évekig kellett várni. Kőfalvi Tamás 2001-ben megjelent műve és még két másik tanulmánya a hatalmas tettet helyezte a vizsgálat

előterébe. Kőfalvi egy hiteleshely, a pécsváradi konvent által kibocsátott, hatalmaskodással foglalkozó okleveleket elemezte több szempontból. Eredményeit számszerűsítette, statisztikai alapú felmérése az első, modern vizsgálat volt e témakörben.

Az eddigi irodalom számos, fontos kérdést hagyott megválaszolatlanul: az önhatalmú jogérvényesítés és a hatalmaskodás viszonyát, az önhatalmú jogérvényesítés társadalmi gyakorlatát és elismertségét, a látszólag ezeket tiltó jogi normák vizsgálatát, egyáltalán a középkori jogi normák értelmezését, a hatalmaskodás megítélésének változásait a középkor ötszáz éve alatt, az önhatalmú jogérvényesítés társadalmi vetületeit. Újra kellett vizsgálni a hatalmaskodással kapcsolatos peres eljárást is. Hajnik perjogi műve ugyanis az Anjou-korral nagyrészt lezárult. A műnek a késő középkorra vonatkozó részei alapvetően a törvényeket követve tárgyalták a peres eljárást, hiányzott a jogi gyakorlat leírása, Hajnik művének megírásakor késő középkori forráskiadás ugyanis még alig volt.

A középkori magyar okleveles anyag túlnyomó része magánjogi vonatkozású, és csak azért nem nevezzük magánlevéltárinak, mert jelentős hányadukat a hiteleshelyi levéltárak tartották fenn, valójában azonban ezek az iratok is – esetükben az oklevél szó használata nem mindig a legszerencsésebb – magánszemélyek számára készültek. A magyar történészek jobb híján ezekből a magániratokból rekonstruálják a történelmet. Ezeknek az iratoknak jelentős része hatalmaskodási esetekkel foglalkozik. Mindenféle történelmi kérdés csak akkor rekonstruálható biztosan, ha a rá vonatkozó forrásokat a történész helyesen értelmezi. Ehhez azonban ismernie kell magát a hatalmaskodást is. A hatalmaskodás történetének feltárása azonban nem egyszerűen forrás- vagy segédtudományi kérdés. A hatalmaskodás önmagában véve is olyan probléma, amely új és jelentős ismeretekkel gazdagítja a középkori történelemről szóló tudásunkat. Nélküle nem értjük meg sem a társadalom működésének számos elemét, sem az államét. A hatalmaskodás feldolgozása tehát megér egy nagyobb szabású monográfiát.

A disszertáció az önhatalmú jogérvényesítésnek és a hatalmaskodásnak csak a középkori történetét dolgozta fel. A szerző a magyar középkor hagyományos záró dátumát, a mohácsi csatát tekintette korszakhatárnak. Az 1526-os esztendő követő zavaros idők, az 1541 után összezsugorodott, keresztény kézen maradt országok bíróságainak átalakulásai egy új világot teremtettek a hatalmaskodások történetében. Ennél sokkal fontosabb azonban a modern államhatalom kiépülése és a hatalmaskodás kriminalizációja, amely a büntetőjog létrejöttét

jelentette. E jelenségek feldolgozása a középkortól eltérő forrásokra támaszkodva és attól eltérő módszerekkel kell hogy megtörténjen.

Források, módszer

A disszertáció a hatalmaskodás gyakorlatát vizsgálta, ebből vonta le általánosító megállapításait. Számba vette ugyan a jogi normaszövegeket is, elsősorban a törvényeket, de csak ezekből a hatalmaskodások története ugyanúgy nem rekonstruálható, mint bármely más jogintézményé sem. A kora újkori jogkönyvek – a Hármaskönyvet a szerző egyértelműen a kora újkor és nem a középkor termékének tekintette – alapos elemzésére is szükség volt, e jogkönyvek azonban mind nagyon kései állapotot tükröznek, az állandóan változó perjog esetében ezért csak óvatosan használhatók fel. Az egyetlen középkori magyar döntvénytár, a II. Ulászló utolsó éveiben készült kúriai döntvénytár és a formuláskönyvek – a Kovacsics Márton György által kiadottak és a kéziratban lévők egyaránt – a normaszövegeknél pontosabb megközelítésre adtak lehetőséget. Az értekezés alapját a magyar levéltárakban őrzött oklevelek és iratok jelentették. A szerző a nagy okmánytárak mindegyikét felhasználta, több évtizedes kutatómunkával a ki nem adott anyagban is átfogó gyűjtést végzett. A vizsgálatot nem szűkítette le sem térben, sem időben: az egész Magyarország területét és az egész középkort vizsgálta.

A disszerens egyszerre végezte el az önhatalmú jogérvényesítés vizsgálatát és annak peres keretek között lefolyt elbírálásának leírását. Kiderült, hogy a per és a peren kívüli egyezség korántsem jelentették a hatalmaskodások lehetséges lezárását. A királyi birtokokról kiinduló hatalmaskodások esetében egészen más módszerrel éltek a panaszosok. Nem a kúriához, hanem az aulához fordultak, ahol a királyi birtok kormányzójának írt paranccsal próbálták orvosolni a cselekményt.

A szerző nem vesztette el a több tízezernyi adat tömkelegében, ezért egyrészt a cselekményeket egyszerű típusokba sorolta, másrészt pedig számukat a lehető legszükségesebbre korlátozta. Az események részletező elmesélésével nem terhelte azokat a részeket, amelyek egészen más kérdéssel foglalkoztak. Az eddigi irodalomtól eltérő megállapítások esetében tett kritikai megjegyzéseit csupán a lábjegyzetekben tüntette fel, a

főszövegben ezeket nem említette, nem tett sem kutatástörténeti sem historiográfiai megjegyzéseket.

A szerző a mű első részében azokat a középkori társadalom által elismert és törvényesnek tartott önhatalmú cselekményeket írta le, amelyeket a későbbi perekben hatalmaskodásnak tekintettek. Az itt kialakított kategóriák mind a középkori és a kora újkori forrásokban megismert típusoknak felelnek meg. A gyakorlatban megismert cselekedetek valójában több kategória alá is beoszthatók voltak. A második rész a társadalom által törvénytelennek tartott tettek korabeli meghatározásával foglalkozik. A 11. századtól kezdve egészen a késő középkorig terjedő törvényi meghatározásokat, a 13. század esetében a váradi regisztrum eseteinek besorolásait, a 13-14. században a települési kiváltságlevelek, a 14-15. században a levelesítő jegyzékek cselekménytípusait alapul véve mutatta be a hatalmaskodás jelentésének változásait.

A hatalmas tettek feldolgozása szinte kizárólag okleveles anyag, azaz a 13. századtól kezdődő források alapján történt. Egy 15. századi hatalmaskodássorozat bemutatásával kezdte e részt. Ez a disszertáció egyetlen része, amely mikroszinten vizsgálta a hatalmaskodásokat. Azért volt rá szükség, mert csak ennek segítségével tudta a szerző bemutatni azokat az összefüggéseket, amelyeknek részeit később külön-külön vizsgálta. Bebizonyította, hogy a hatalmaskodások alapvetően birtokvédelmi célt szolgáltak, hogy az esetek jelentős részében semmiféle erőszak nem történt, vagy ha történt is, az elhanyagolható mértékű volt, hogy a per alig kínált megoldást a hatalmaskodás lezárására.

A harmadik rész későbbi fejezeteiben vizsgált hatalmas tettek a disszerens saját kategóriái. Az eklektikusan létrehozott típusok a forrásokkal való több évtizedes tapasztalaton és nem kis részben józan megfontolásokon alapszanak. Van köztük olyan, amely a középkori források szóhasználatát tükrözi, pl. a dúlás, vannak amelyek az ott alkalmazott, speciális eljárások miatt lettek kialakítva, pl. az erdei és a mezei hatalmaskodások, mások a hatalmaskodás szinterei, a vagy a hatalmaskodás alapjául szolgáló birtok jellege szerint lettek kialakítva, pl. malmai, vásári hatalmaskodások. A szerző itt tárta fel a földesúri alattvalók aktív szerepét, bebizonyította, hogy habár a peres iratokban elsősorban a földesurak szerepeltek hatalmaskodóként, valójában a hatalmaskodások jelentős részét a földesúri alattvalók követték el. Itt sorolta fel a középkori magyar történelem összes, zavaros időnek tekintett korszakát, amelyek különösen kedveztek az önhatalmú tetteknek.

A disszertáció negyedik, a hatalmaskodás elsimításával foglalkozó részének fejezetei többségükben a perjogot tárgyalják. A fejezetek azt az időrendet követik, amelyben a hatalmaskodás kárvallottjai igazukat keresték a kúrai bíróságok előtt. A közgyűlési és megyei bíraskodással a szerző nem foglalkozott. A közgyűlés jól feldolgozott intézmény, korábbi dolgozataiban a szerző maga is írt róla, a megyei bíróságok pedig egészen 1486-ig csak jelentéktelen hatalmaskodási eseteket tárgyaltak, így ezeknek a bírói fórumoknak a bevonása a vizsgálatba szükségtelen volt. A peres szokások jelentős részét a kúria bíróságai alakították ki, ezért is kiemelkedően fontos az itteni perek feldolgozása.

A disszerens megállapította, hogy minden elsimítási technika, beleértve a peres eljárás egészét is, azt a célt szolgálta, hogy a felek között egyezséget hozzon létre. A hatalmaskodási perek jelentős részét egyezséggel zárták le. Csak néhány esetben került sor végrehajtott jószágvesztésre, fővesztés végrehajtására pedig egyáltalán nem talált példát. A hatalmaskodás az egész vizsgált időszakban magánjogi vita volt, amely csak a 15. században kezdett elválni más magánjogi ügyektől. A középkori Magyarországon büntetőjogról nem beszélhetünk, csak büntető ügyekről. A hatalmaskodásokat csak a városi és részben a paraszti jog szorította a büntető ügyek közé, ez a folyamat is csak a kései középkorban zárult le.

A vizsgálat alapvetően a források nyelvi és fogalmi elemzésén alapult. A szerző amennyire csak lehetett, kerülte a modern és a magyar középkorban nem alkalmazott római jogi fogalmak használatát, a közös jogi párhuzamokat azonban mindig bemutatta. Szinte egyáltalán nem alkalmazott statisztikai elemzéseket. Egyrészt a magyar források esetleges fennmaradása mindig torz statisztikához vezet, másrészt megbízható, hosszú távú idősíkokat elemző statisztikai kategóriák kialakítását sem a középkori, sem a modern jogi kifejezések nem tették volna lehetővé.

Főbb eredmények

A vitára való sarkallás érdekében, a disszertáció elméleti vagy általános érvényű megállapításai a skolasztikus módszer szerinti tudományos vitához hasonló tézisekben következnek. A tézisek sorrendje a disszertációban szereplő megállapítások sorrendjét követi. Az utolsó részben kifejtett megállapítások jelentős része ebbe a formába nem volt beilleszthető, ezért azok itt nem találhatók meg.

P (propositio) O (oppositio) S (solutio)

1 – P A hatalmaskodás a szokásjog által megengedett önhatalmú jogérvényesítés vitatott esete.

1 – O A hatalmaskodás büntetendő cselekmény, amelyért súlyos büntetés, főbenjáró ítélet és teljes birtokvesztés járt. A forrásokban mindig kárt okozó, igazságtalan és jogszerűtlen cselekményként jelenik meg.

1 – S Ugyanazzal az erőszakkal, amellyel az állítólagos hatalmaskodó tettét elkövette és ugyanabban az ügyben, amely miatt hatalmaskodási pert indítottak ellene, a hatalmaskodó igazságosan és jogszerűen is cselekedhetett, ha maga, családja, ura, birtokai, vagyona védelmében követte el a tettet. Erre a jogszerűsége a per során rendszeresen hivatkoztak az elkövetők. A hatalmaskodásokat a polgári ügyekhez hasonlóan bírálták el.

2- P A 19-20. századi történetírók túlnyomó része azért értelmezte rosszul a hatalmaskodást, mert saját koruk alkotmányos és jogi elveit vetítették vissza a középkorba.

2 – O A romantika és a kritikai történetírás meg akarta érteni a múltat, és, mint minden történetírói iskola, a saját kora nyelvét használta a múlt leírására.

2 – S A hatalmaskodás és az önhatalmú jogérvényesítés esetében a modern nyelv alkalmazásánál jóval tovább mentek. Saját koruk ideáit, az erős államot, a nemzeti egységet és a polgári kor államjogát keresték a múltban is, ami ezzel véleményük szerint szemben állt, azt elavultnak, elvetendőnek, mi több, bűnösnek nyilvánították, így visszamenőleg kriminalizálták mindkét jelenséget, mivel nem voltak összeegyeztethetők saját koruk jogfelfogásával.

3 – P A lefoglalást és a represszáliát nem tiltotta meg sem az 1290-es, sem a két 1405-ös, sem az 1435-ös, sem az 1486-os, sem az 1495-ös törvény.

3- O Mindegyik törvény kimondja a lefoglalás tilalmát.

3 – S E törvények csak az önhatalmú lefoglalást és a represszáliát tiltották meg, és részletesen szabályozták a törvényes, azaz a bírói eljárás lefolytatását. Egyik törvény sem szólt arról az

esetről, hogy mi a teendő akkor, ha az adós illetékes bírósága nem lenne hajlandó megtéríttetni az adósságot.

4 – P A mezei és az erdei hatalmaskodások során a szerszámok, szekerek, állatok elvétele, a pásztorok és favágók, egyáltalán a kártételben résztvevők bántalmazása megengedett eljárás, mi több, az eljárás része volt.

4 – O Nem lehetett az, mert a panaszosok ilyen esetekben mindig törvénytelen lefoglalásról beszéltek. A bántalmazás megengedéséről a Hármaskönyv még nem beszélt, csak egy 18. századi értekezés.

4 – S Nem a lefoglalást vitatták, hanem a jogtalan lefoglalást, amely azért lett jogtalan, mert a pásztor, a favágó, egyáltalán a föld használója a panaszos szerint nem idegen földön végezte dolgát. A panaszos az eljárást törvénytelennek, az elkövető, mint a szokásjognak megfelelő, törvényesnek tartotta. A bántalmazást a középkori források is szokásnak nevezték. A középkori normaszövegekből – a törvényekből és a jogkönyvekből – azért hiányzik említése, mert ezek a nemesi joggal foglalkoztak, ott pedig a parasztok elleni eljárás érdektelen volt.

5 – P Egy szokás kései felbukkanása az írott forrásokban nem bizonyíték a szokás újszerűségére. Az ilyen adat dátuma csupán az *ante quem* megállapítására elég, a kialakulás meghatározására semmiképp.

5 - O A 14. századtól kezdve olyan sok írásos forrás áll rendelkezésünkre, hogy ezekből kiderül a szokásoknak legalább a relatív kronológiája.

5 – S A szokások alkalmazása mindig korábbi, mint elvi kijelentésük. A középkorban a tiltást tartalmazó szokásokat gyakrabban foglalták írásba, mint a pozitív jogokat. A pozitív jogok normaszövegbe emelését csak a jogkönyvek, vagy a kora újkorban a modern természetjog hatása alatt álló jogi szövegek végezték el.

6 – P A birtok önhatalmú védelme nem lehetőség volt, hanem társadalmilag elvárt kötelesség.

6 – O Egyetlen jogi normaszöveg sem mondja ki e kötelességet.

6 – S Normaszöveg ugyan nem, de több forráshelyből, különösen a csereoklevelek rendszeresen visszatérő formuláiból, megállapítható, hogy a kortársak ezt kötelességnek tekintették. Ha a birtokos e feladatának nem tudott eleget tenni, akkor ideiglenesen a király

vállalta magára a feladatot. A királyi védelembe vétel a középkori uralkodók egyik leggyakoribb kegyelmi jellegű tevékenysége volt.

7 – P A hatalmaskodás nem akkor született meg, amikor a később általánosan használatos nevének használata szokásba jött, azaz a jelenséget és a nyelvi kifejezést el kell választani egymástól. Hatalmaskodás mindig is volt.

7 – O A középkori jogi nyelvhasználatban a szó és a fogalom szoros korrelációban álltak egymással. Egy új szó megjelenése egyben új fogalmat is jelentett, vagy egy régi fogalom új értelmét jelezte.

7 – S A nyelvi kifejezés és a jelenség nem ugyanaz, mint a szó és a fogalom, hanem annál sokkal tágabb értelmű. A nyelvi kifejezésnek a dolgozatban bemutatott hét területének feltárása alkalmas annak megállapítására, hogy egy nyelvi kifejezés milyen jelenséget takart. A jelenség esetében egy, a későbbi forrásokból jól ismert ideáltipikus állapotot írunk le, ezt hívjuk visszavetítésnek, majd ennek egyes elemeit keressük a korábbi, forrásszegény korokban. Ha elégséges számú egyezést találunk, azonos jelenségről van szó, ha nem, akkor csak hasonlóról, ha nincs egyezés, akkor különböző jelenséget kapunk. Általános érvényűen nem határozható meg számszerűen, hogy mennyi az elégséges számú egyezés.

8 – P Már Szent István törvényeiben találkozunk a hatalmaskodással.

8 – O Nem szerepel ott a szó, az ott leírt cselekmények a magánbosszú jelenségei, amelyeket a születő állami hatalom megtilt és büntet.

8 – S A Ugyanazokat a tetteket látjuk, mint évszázadok múlva, a tiltás évszázadok múlva is szerepel, mert a magyar felfogás mindig a jogtalan erőszakkal foglalkozott, és csak annak adott nevet.

9 – P A 11. századi törvények nem a hatalmaskodásokkal szemben követendő változó eljárást írnak le, hanem ugyanannak az eljárásnak egyik lépését közli az egyik, másikat a másik törvénytöredék.

9 – O Időben különböző, több generációnyi távolságban levő törvényekről van szó. A törvények keletkezésének egy évszázada során a fejlődő államhatalom újabb és újabb rendelkezéseket hozott a hatalmaskodások büntetésével kapcsolatban.

9 – S A későbbi korszakban megismerhető, egységes eljárásának egyes lépéseit foglalták írásba a 11. században, mely lépések csak egymás mellett működhettek, külön-külön nem, ebből következik, hogy ez akkor is egységes eljárás volt. A törvényhozás konkrét és vitatott ügyekhez kötődött, a törvények szerkesztői akkor foglalták az egyes elemeket írásba, amikor a szokás valamelyik elemét alkalmazták, nem pedig akkor, amikor új jogot alkottak. A korai törvények egy része egymásra épült, szerkesztőik visszautaltak a korábbi törvényre. A korai magyar törvények többnyire a szokást foglalták írásba, és nem új jogot alkottak.

10 – P A váradi regisztrumban elkülöníthető a többiektől a hatalmas tettek, a később hatalmaskodásnak nevezett cselekmények csoportja.

10 – O Semmi közös nincs ezekben az ügyekben, különböző szóval nevezik őket, különböző az eljárás is. A felek hol kiegyeztek, a bíróság hol az alperest, hol meg a felperest kötelezte próbára.

10- S Épp ez a különbözőség adja meg a hatalmaskodásokkal való közösséget. A *violentia*, *violenter*, *violens* szavak alkalmasak a közösség teremtésére, más esetben, pl. dúlás alkalmával, pedig a visszavetítés útján sorolhatjuk e tetteket azonos csoportba. A hatalmaskodások későbbi végső elbírálásában ugyanezt a különbözőséget látjuk: az esetek többségében egyezség született, végső bizonyításra pedig később is azt kötelezték, aki korábban erősebb bizonyítékot tárt a bíróság elé.

11 – P A *factum potentialenak* a „hatalmaskodás ténye” jelentése csak az 1330-as években kezdett kialakulni, csak az 1370-es években szilárdult meg, és vált el az *actus potentiariustól*, a „hatalmas tettől”.

11 – O A *factum potentiale* már a 13. század végén felbukkan az oklevelekben, az 1330-as években már egyértelműen kimutatható a cselekménytől eltérő jelentése.

11 – S Az 1340-es évekig a szóösszetétel a hatalmas tetteket jelentette, az 1330-as évekbeli első, új típusú jelentést fenntartó oklevél is párhuzamosan használta a *factumra* a „cselekmény” és a „tény” jelentésű értelmet.

12 – P Mátyás király 1486-os nagy törvénykönyvében szereplő hatalmaskodási esetek felsorolása újítás volt.

12 – O Ugyanezekkel az esetekkel találkozunk a korábbi felsorolásokban is, azaz szokásjogi feljegyzésről van szó.

12 – S A felsorolás ugyan a szokás alapján áll, de az 1486-os felsorolás kizárólagos: hiányszik a felsorolás végéről a „más hasonló eset” megemlítése. A törvény kizárólag a nemesek sérelmére elkövetett cselekményeket minősítette hatalmaskodásnak.

13 – P A nagyobb és kisebb hatalmaskodások tettek szerinti elkülönítése kései jelenség, először az 1486-os nagy dekrétum hat esetét nevezték nagyobb hatalmaskodásnak, a kisebb hatalmaskodást csak a következő évtizedben definiálták, a peres gyakorlatban még később honosodott meg e kifejezések használata.

13 – O Zsigmond király 1435-ös nagyobb dekrétumában, amelyet Albert király dekrétuma is átvett, már használták a nagyobb hatalmaskodás kifejezést. Albert dekrétuma ráadásul már a kisebbet is használta.

13 – S Mindkét szövegben az egy éven belüli hatalmaskodások jelentették a nagyobb hatalmaskodást. Csak ezek esetében lehetett alkalmazni a kikiáltott közgyűlést és a visszaiktatást. Zsigmond és Albert törvényei pedig csak ennek kapcsán emlegették a két fogalmat, amely nem került át a gyakorlati jogi írásbeliségbe. A kisebb hatalmaskodások a korábbi tetteket jelentették, amelyek esetében hagyományos eljárásra volt csak lehetőség. A szokásjog, név nélkül ugyan, de korábban is ismerte azonban a tettek szerinti megkülönböztetést. Az 1440-ben becikkelyezett tanácsi határozat is beszélt a különböző tettek különböző büntetéséről.

14 – P A hatalmaskodás a középkori nemesi jogban nem volt büntetőügy.

14 – O A települési kiváltságlevelek egy sorban említették a hatalmaskodást a büntetőügyekkel, és a nagyobb ügyek közé számították a lopással, vérontással és a gyilkossággal együtt.

14 – S A település földesúri vagy városi fennhatóság alatt élő lakója más jogi besorolás alá esett, mint a birtokos. A települési kiváltságlevelek elsősorban a település lakóinak egymás közti ügyét emlegették, másodsorban idegen személy ellen elkövetett tettét. Az elkövetők nem voltak birtokosok, rájuk a közösség tagjaként a település kötelező békéje terjedt ki. A falvak és városok lakóinak hatalmaskodásai a 15. századra büntetőügyekké váltak, a

birtokosok hatalmaskodásait azonban még a kora újkorban „polgári ügynek” tekintették. A gyakorlat mellett Kitionics János műve is ezt bizonyítja.

15 – P A magánháború, rablólovag, ököljog, feudális anarchia és vérbosszú fogalmai nem alkalmasak a hatalmaskodás leírására.

15 – O A történettudomány hagyományos szavairól van szó, melyeket a tudomány a korábbi jogi és politikai nyelvből vett át. A szavaknak ez az átvétele bevett módszer a szellemtudományokban.

15 – S Mindegyik kifejezéshez olyan jelentés és értékítélet tapad, amely csak a tudományos használat előtti jogi és politikai nyelv környezetében értelmezhető, a modern tudományos gondolkodásban azonban nem.

16 – P A *destructio*, avagy dúlás nem minden esetben jelentett pusztítást. Összefoglaló kifejezés volt, amelybe a lefoglalás különböző eseteit is beleértették.

16 – O A *destructio* mellett rendszeresen emlegették a pusztítást, a házak elvitelét és a rablást.

16 – S Bizonyos esetekben valóban jelenthetett igazi pusztítást, az esetek többségében azonban a dolgoknak a panaszos által jogtalannak tartott elvitelét értették alatta. A kora újkorban a dúlás egyik szinonimája a mezei lefoglalás volt.

17 – P Az erdei hatalmaskodások vagy az erdőélés hagyományos formáit jelentették, vagy az erdő, mint birtok védelmében elkövetett tetteket. Mutatis mutandis ugyanez érvényes a mezei, halastavi, halászhelyi és a malmokkal kapcsolatban elkövetett hatalmaskodásokra is.

17 – O A panaszokban ezek a tettek rendre hatalmas cselekedetként jelentek meg, néha hatalmaskodásért ítélték el az ezt elkövető személyeket, így ezek jogtalan erőszakos cselekmények, nem pedig a különböző gazdasági tevékenység részei.

17 – S Az alperes érvelése, a felperes válasza és a bizonyítás a körül forgott, hogy sértette-e a hatalmasnak mondott tett a felperes birtokjogát, elsősorban az volt a kérdés, hogy kinek a birtokán történt az eset. Az állítólagos hatalmaskodók tehát a maguk szempontjából nem tettek mást, mint élték a birtokot, amelyhez az erőszakos védelem is hozzá tartozott.

18 – P A mezei lefoglalások során követett eljárás része volt egy-két behajtott állat azonnali levágása. A Négyeskönyv újítása volt ennek megtiltása.

18 – O Sok középkori esetben is hatalmas tettként adták elő ezt, a szokások elvként való megfogalmazása pedig nem jelenti megszületésüket.

18 – S Az állat levágására ugyanaz érvényes, mint a mezei lefoglalás minden más részére: csak akkor volt hatalmaskodás, ha jogtalanul tették, elsősorban, ha a felperes birtokán hajtották végre. A gyakorlat azt mutatja, hogy rendszeresen megtették a lefoglalással párhuzamosan az állat levágását is, azaz elfogadott tett volt. Hogy a Hármaskönyv még nem tiltotta a levágást, a Négyeskönyv már igen, a szokás lassú változását jelenti.

19 – P Az erdei, mezei, halastavi, halászóhelyi, különösképpen pedig a malmi hatalmaskodások jelentős része valójában birtokügy volt, ahol semmiféle erőszak nem történt.

20 – O A panaszok erőszakos birtokéléséről beszéltek.

20 – S Ha a panaszban nem említették, nem történt erőszak. Ezeket az ügyeket a bennük rejlő potenciális erőszak tette hatalmaskodássá. Mivel a birtokjoghoz hozzátartozott a birtok védelme, az, aki jogtalanul használta a birtokot, sajátjának tartotta, és erőszakkal meg is védhette volna vélt jogait. Ezért beszéltek a panaszosok a birtok hatalmas éléséről, hatalmas birtokfoglalásról akkor is, ha nem történt erőszak.

21 – P A vásári szabadság lényege a lefoglalás és a represszália alóli védelem.

21 – O A vásárnak nem egy, hanem több szabadságát emlegették a források, ez csak az egyik a sok közül, többek között a vásártartó bírói joghatósága is ide tartozott.

21 – S A vásártartó bírói joghatóságának lényege a vásár békéjének fenntartása, ennek legfontosabb eleme az önhatalmú lefoglalás és a represszália alóli védelem. A vásár királyi jog volt: a király vállalta a vásározók úti védelmét, a vásár birtokosára pedig átruházta a vásározók védelmét.

22 – P Az alsóbb néprétegek gyűjtogatásait, tűzzel való fenyegetéseit ugyanaz a megfontolás vezette, mint a hatalmaskodókét: jogosnak vélt követeléseiket ezzel az erőszakkal kívánták behajtani.

22 – O A selmeci jogkönyv, a szepesi szász jog, a budai jogkönyv, a tárnoki jogkönyv büntető ügyekként kezelte ezeket, és máglyahalállal büntette az elkövetőket.

22 – S A társadalmi gyakorlat és a társadalmi szemlélet szempontjából semmi különbség nem volt e tettek és a hatalmaskodások között. Mivel nem birtokosok vitték véghez, ezért a jog kriminalizálta ezt az eljárást, és mivel a közösségre különösen veszélyes volt, ezért nagyon szigorúan büntette.

23 – P A hatalmaskodás nem volt oka az ún. külső pusztásodásnak, azaz a kései középkorban a falvak külterületén található puszták létrejöttének.

23 – O A hatalmaskodásról tudósító oklevelek egész települések elpusztításáról (*devastatio*) beszélnek.

23 – S Egyetlen olyan falu sem vált pusztává, melynek hatalmaskodás során történt elpusztítását emlegették. A pusztítások dúlások voltak, melyek valójában több-kevesebb erőszakkal elvégzett lefoglalást jelentettek. A puszták létrejötte elsősorban a 13. századi agrártechnika átalakulásához köthető, azaz nem pusztulás volt, hanem fejlődés.

24 – P A hatalmaskodások nagy részét szomszéd birtokosok követték el egymás ellen.

24 – O A szomszédok rendszeresen vettek részt a hatalmaskodók akcióiban segítőként.

25 – S Egy birtoknak általában több szomszédja volt, a szomszéd segítők csak alkalmi szövetségesek voltak. A hatalmaskodások szinte kizárólag szomszéd birtokon, jelentős részben a birtok külső határán történtek. A hatalmaskodás általában birtokügy volt, vitatott birtokok pedig általában a szomszédságban feküdtek.

25 – P A földesúri alattvalók rendszeresen voltak a hatalmaskodások kiindulási pontjai.

25 – O A hatalmaskodási per birtokosok között folyt, az alattvalók (szolgák, jobbágyok, polgárok) csak segítőként szerepeltek a hatalmaskodási perben, így írták le szerepüket a panaszlevelek is.

25 – S A kúriában nem pereskedhettek földesúri alattvalók, csak birtokosok. A földesúri alattvalókat a saját uruk úriszéke elé állították. A felperesek csak úgy érthettek el sikert, ha a birtokost perelték be. A későbbi egyezés során az alperes megtérítette alattvalóival az okozott kárt, vagy a bíróság ítélete kötelezte őt erre. Ha a település, ahonnan a hatalmaskodás kiindult, királyi, királynéi birtok volt, akkor a földesúri alattvalókat fogták perbe, és a hatalmaskodást az ő számlájukra írták, ha egyházi vagy nemesi tulajdonú településről volt szó,

a panaszok a birtokost nevezték meg hatalmaskodóként. Erdei, mezei lefoglalások miatt indított hatalmaskodási perek eseteinek nagy részében fizikai képtelenség lett volna, hogy a birtokosok vezessék a hatalmaskodást.

26 – P A hatalmaskodás jogvita folytatása más eszközökkel.

26 – O A hatalmaskodás tiltott erőszak, amelyért büntetés jár, ezt nyilvánvalóan bizonyítják a hatalmaskodás eseteit felsoroló középkori magyar törvények.

26 – S Ez csak azokra az esetekre igaz, ahol bebizonyosodott, hogy az erőszakot alkalmazó jogtalanul járt el. Az esetek túlnyomó többsége azonban nem jutott el az ítéletig. A birtok és a jószág védelme motiválta, sőt tette szükségessé az erőszakot, amelyet a másik fél vitatott. A jog nem önmagában a hatalmaskodás során alkalmazott erőszakot ítélte le, hanem a jogtalan erőszakot.

27 – P A középkori hatalmas per a mai polgári pereknek megfelelően folyt le.

27 – O A hatalmaskodás főbenjáró ítélettel és jószágvesztéssel, bizonyos esetekben főváltással járt, tehát büntetőügynek kell tekintenünk.

27 – S A főbenjáró ítélet és a jószágvesztés hatalmaskodási ügyekben vagylagos volt, valódi fővesztést nem ismerünk. A büntetés célja az egyezségekre való kényszerítés volt. Minden más tekintetben az eljárás megegyezett a többi polgári üggyel, csak Zsigmond király korában kezdett elválni azoktól, de a teljes elválás a kora újkorban sem jött létre. A közgyűléseken kétféle ügyeket ismertek: büntetteket és egyéb ügyeket. A hatalmaskodásokat az egyéb ügyek közé sorolták, azért elkövetőiket nem is levelesítették. A hatalmaskodók levelesítése csak az újkor elején kezdődött, ez az eljárás azonban csak kísérlet volt, nem vált általános szokássá.

28 – P A kikiáltott közgyűlés elsősorban nem bizonyítási eljárás, hanem modern szóval élve, peren kívüli eljárás volt, amelynek elsődleges célja az egy évnél korábban elfoglalt birtok azonnali visszaadása volt a panaszos számára.

28 – O A kikiáltott közgyűlés a közgyűlési bizonyítási eljárásból fejlődött ki, a kikiáltott közgyűlést elrendelő bírói parancslevelek részletesen leírták, milyen vizsgálatot kell elvégezni. Volt olyan kikiáltott közgyűlési parancs, ahol meg sem említették az elfoglalt birtokba való visszaiktatásra utasító parancsot.

28 – S A kikiáltott közgyűlés lényege a visszaiktatás, amit a bírói (királyi, nádori, vajdai, báni) ember hajtott végre, és amelynek csak előfeltétele volt a megye által tartott kikiáltott közgyűlési vizsgálat, amely megerősítette a panaszt. Az eljárást az 1397-es temesvári országgyűlés hozta létre, és Mátyás 1486-as nagy törvénykönyve törölte el, majd 1523-ban újra bevezették. Az, hogy 1435-ig néhány esetben csak vizsgálatot tartottak, visszaiktatást nem, még nem jelenti azt, hogy ne lett volna általában kötelező eleme a visszaiktatás. Csak egy éven belül elkövetett hatalmaskodás esetében lehetett azt a kikiáltott közgyűlést is elrendelni, amelyik esetében nem volt visszaiktatás. A visszaiktatás tehát eredendően az eljárás része, sőt lényege volt.

29 – P Az I. Ulászló király által törvénybe iktatott ún. datálatlan tanácsi határozat 1439-ben vagy 1440 legelején készült.

29 – O A datálatlan tanácsi határozatnak nevezett normaszöveg III. András 1298-as törvénye és Lajos király 1351-es dekrétuma közé lett beékelve, a szöveg az 1298-as törvényhez kapcsolódik. Keletkezését tehát 1298 és 1351 közé kell tennünk.

29 – S A törvénynek az *inquisitor*ról szóló része a kikiáltott közgyűlésekről rendelkezik, amit csak 1397 óta tartottak. 1439 áprilisában vezették be a hatalmaskodások esetében az egyetlen terminuson való ítélethozatalt, más ügyekben pedig a maximális három terminust. Mivel a tanácsi határozat a három terminuson való elintézésről beszél, ezért ezt a szöveget vagy egy időben alkották meg az 1439-es törvénnyel, de akkor nem terjesztették őket az országgyűlés elé, vagy valamivel később foglalták írásba. Azért tanácsi határozat, mert az Albert király halála után kormányzó királyi tanács fogadta el, I. Ulászlóval pedig szentesítették.

30 – P Az állam lényege az önhatalmú jogérvényesítés megszüntetése, tiltott formájának, a hatalmaskodásnak és a vele rokon intézményeknek a kriminalizálása. Ez a folyamat az újkorban játszódott le, az állam tehát újkori intézmény.

30 – O Az állam egy terület feletti főhatalmat jelent, amely mindig szélesebb joghatóságot foglalt magába, mint az erőszak monopolizálását. Az erőszak legfőbb alkalmazását az ókor óta minden állami hatalom magának tartotta fenn.

30 – S A legfőbb bírói joghatóság és a legfőbb erőszakalkalmazás nem azonos a kizárólagos erőszakalkalmazással. A szuverenitás csak akkor teljes, ha más egyáltalán nem használhatja az erőszakot, mint a főhatalom.

A disszertáció témakörében készült publikációk

Feudális anarchia vagy lovagi erkölcs? História 16. (1994) 3. 6–7.

Jagelló-kori levelesítő jegyzék Zalából. Levéltári Közlemények 69. (1998) 3–30.

Fehde und Gewalttätigkeit. Vergleich eines germanischen und ungarischen Rechtsinstituts In: Legal Transitions. Development of Law in Formerly Socialist States and the Challenges of the European Union Szerk.: Balogh Elemér, Hegedűs Andrea, Mezei Péter, Szomora Zsolt, Traser Julianna Sára, Szeged, 2007. (A Pólay Elemér alapítvány könyvtára 17.) 281–286.

A hatalmaskodás és a Fehde. Két jogintézmény összehasonlítása. In: Magyar történettudomány az ezredfordulón. Glatz Ferenc 70. születésnapjára. Szerk.: Gecsényi Lajos, Izsák Lajos, ELTE Eötvös Kiadó, MTA Társadalomkutató Központ, Budapest, 2011. 413–420.

Segítők a későközépkori hatalmaskodásokban. In: Ünnepi kötet Dr. Blazovich László egyetemi tanár 70. születésnapjára. Szerk.: Balogh Elemér, Homoki-Nagy Mária, Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Szeged, 2013. (Acta universitatis Szegediensis, Acta juridica et politica 75) 691–713.

Mittäter oder Anstifter? Die Rolle der Helfer bei den Fehdehandlungen im spätmittelalterlichen Ungarn. In: Fehdehandeln und Fehderuppen im spätmittelalterlichen und frühneuzeitlichen Europa. Hg. von Mathis Prange, Christine Reinle, V&R Unipress, 2014. 163–194.

A magyar szokásjog első összefoglalói a mezei károkról. In: Arcana tabularii. Tanulmányok Solymosi László tiszteletére. Szerk.: Bárány Attila, Dreska Gábor, Szovák Kornél, Budapest–Debrecen 2014. I–II. II. 793–808.

A középkori hatalmaskodások törvényes alapjai. In: Testimonio litterarum. Tanulmányok Jakó Zsigmond tiszteletére. Szerk.: Dáné Veronka, Lupescuné Makó Mária, Sipos Gábor, Kolozsvár, Erdélyi Múzeum Egyesület, 2016. 409–417.

Erőszak, hatalmaskodás, háború. In: Magyarország hadtörténete I. A kezdetektől 1526-ig. Szerk.: Veszprémy László, Zrínyi Kiadó, Bp. 2017. 12–16.

Hatalmaskodások a 11. századi magyar törvényekben. Történelmi Szemle 60 (2018) 531–553.

A hatalmaskodás a középkorban. Szellem és tudomány 11 (2020) különszám: Bonarum cultores artium. A Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Karának kutatói almanachja. 679–686.

The Feud in the Middle Ages. Szellem és tudomány 11 (2020) supplement: Bonarum cultores artium. Research almanac University of Miskolc – Faculty of Arts. 588–595.

Erőszak és közösség. A középkori hatalmaskodások résztvevői. In: Község, egylet, nemzet. Politika és társadalom a magyar és román történelemben a középkortól a jelenkorig. Esettanulmányok. Szerk.: Nagy Levente, Ábrahám Barna, Kulcsár Beáta, Miskolczy Ambrus, Szépirodalmi Figyelő, Bp. 2020. 15–32.

Birtokvédelem a középkori Magyarországon. In: Birtok és birtoklás a középkori Magyarországon. Székesfehérvár, 2020. (megjelenés alatt)